

*Петришина Н. В.
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова*

ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

У статті розкрито поняття “трансформація” в сучасних умовах та виокремлено об’єктивні передумови трансформаційних перетворень. Виділено основні проблеми трансформації вітчизняної економіки та запропоновано комплекс заходів щодо їх вирішення.

Ключові слова: трансформація, модернізація, власність, держава, державна власність, проблеми трансформації економіки.

В умовах інтеграції економіки України до світового економічного простору важливого значення набувають теоретичні дослідження трансформації економіки та визначення нагальних проблем в процесі її трансформації. В процесі ринкових перетворень постає необхідність створення умов для зростання добробуту та реальних доходів населення, економічного зростання; впровадження новітніх технологій, підвищення продуктивності та якості праці, раціональне використання ресурсів та ін.

Питанням трансформації присвячені праці таких українських науковців, як В. Базилевич [1], В. Геєць [4], Н. Гражевська [5], С. Мочерний [7], А. Чухно [15] та інші. Заслужують на увагу дослідження науковців з інших посткомуністичних країн, перед якими стояли схожі з Україною завдання перебудови економіки та країн “близького зарубіжжя”, автори яких узагальнили практику соціально-економічних перетворень у ряді європейських країн, зокрема: Л. Абалкін, А. Антошевський, А. Колодій, К. Ковальчик, Л. Бальцерович [2] та інші.

В посткризовий період національна економіка потребує структурної трансформації, насамперед, в умовах модернізації економіки. Відтак, стає актуальним виявлення проблем трансформації української економіки в сучасних умовах та розробка заходів їх вирішення.

Мета статті – виокремити та проаналізувати основні проблеми пострадянської трансформації вітчизняної економіки в умовах переходу від адміністративно-командних до ринкових засад.

Найважливішою ознакою вітчизняної економіки є її трансформаційний характер, пов’язаний з якісними перетвореннями основоположних засад суспільного життя. Трансформація в різних країнах потребує неоднакового часу, здійснюється неоднаковими темпами і зумовлена низкою причин, зокрема: тривалим функціонуванням вітчизняної економіки у складові єдиного народногосподарського комплексу СРСР; інверсійним характером переходу до соціально орієнтованої ринкової економіки; високою залежністю економічних процесів від політичних рішень; вичерпанням екстенсивних факторів економічного зростання; переобтяженістю ресурсомісткими, екологонебезпечними базовими галузями; значною матеріало-, капітало- та енергомісткістю та часткою галузей, що виробляють проміжний продукт; прихованою інфляцією, масштабним дефіцитом товарів та послуг; нераціональною зайнятістю, зрівнялівкою, низькою оплатою праці; низьким рівнем продуктивності праці, відсутністю дієвої мотивації трудової діяльності;

соціально-економічною неефективністю, негнучкістю та низькою адаптивністю командно-адміністративної системи до умов науково-технічного прогресу та постіндустріальних перетворень. Отже, об'єктивними передумовами перетворень вітчизняної економіки стали масштабність та гострота соціально-економічних проблем і крах попередніх спроб реформування командної економіки без зміни її сутнісних характеристик [1, с. 108].

За економічною енциклопедією за редакцією С. В. Мочерного, трансформація – процес перетворення однієї економічної системи на іншу, що супроводжується відмиранням одних елементів, рис, властивостей і появою інших [7, с. 687].

Гражевська Н. І. розглядає трансформацію у широкому та вузькому розумінні. Так, трансформація у широкому розумінні – загальна форма розвитку економічних систем, пов'язана з еволюційними та революційними змінами, постійними переходами економічних систем із стійкого в нестійкий стан і навпаки (еволюція трактується як поступовий процес накопичення кількісних та якісних змін параметрів системи).

Трансформація у вузькому розумінні – внутрішня складова процесу загальної еволюції, пов'язана з порушенням рівноваги та поступовості, невизначеністю, незавершеністю, альтернативністю розвитку, наявністю особливих перехідних форм та специфічних елементів перехідних структур.

Отже, економічна трансформація – якісні перетворення економічної системи, її вихід за межі стабільного функціонування та перехід у стан нерівноваги, кількісних і якісних змін різної інтенсивності та спрямованості. Водночас економічна трансформація є складним, різнорівневим та багатоаспектним процесом, який можна структурувати за глибиною (зміни кількісних параметрів економічної системи в рамках попередньої якості чи перехід до нової якості); за інтенсивністю (швидкі, переважно якісні, чи повільні, переважно кількісні, перетворення); за характером (еволюційні чи революційні); за спрямованістю (прогресивні, регресивні, циклічні, інверсійні); за охопленням елементів системи (часткові або загальносистемні) [5, с. 23].

На нашу думку, трансформація – це складний процес перетворення економічної системи, який передбачає кількісні та якісні зміни складових системи та сфер суспільного життя. У зв'язку з тим, що трансформація є складним, різнорівневим та багатоаспектним процесом, який передбачає перехід від однієї економічної системи до іншої і має свої особливості у різних країнах, необхідно розглянути шляхи цього переходу. Проблема вибору методів проведення перетворень гостро стояла перед усіма пострадянськими країнами, кожна з яких повинна була обирати власний шлях переходу від командно – адміністративної системи до ринкової економіки, найпоширенішими, як відомо, виявилися два: еволюційний та радикальний.

Еволюційний шлях (градуалістський) – поступове запровадження ринкових відносин упродовж 10-15 років і більше, упроваджений (випробуваний) у Китаї, Угорщині та інших країнах. Китайські реформатори йдуть до ринкової економіки, намагаючись звести до мінімуму можливі економічні та соціальні потрясіння. Унаслідок реформи у Китаї сформувалася двосекторна модель економіки. Ринок регулює виробництво споживчих товарів і більшості капітальних благ, широко використовують і прямі методи управління економікою.

Наслідками проведення реформ у Китаї були: перевищення 10% річних темпів економічного зростання, підвищення рівня життя (особливо в аграрних районах, де швидко зростає зайнятість), зростання обсягів зовнішньої торгівлі в п'ять разів, за 10 років від початку реформ (1979–1989) було створено понад 10 млн. приватних підприємств у сфері послуг, роздрібній торгівлі та легкій промисловості, зростання прямих іноземних інвестицій в китайську економіку, розвиток сектора економіки, що належить іноземним інвесторам [3, с. 53].

Радикальний шлях (“шокова терапія”) передбачає одночасну лібералізацію практично усіх ринків і цін, причому зростання цін обмежене жорсткою монетарною та фіскальною політикою. Радикальним шляхом пішли багато країн Центрально-Східної Європи, Польща та Україна. Шокову терапію запропонували фахівці МВФ та Світового банку пострадянським країнам для перетворення їхніх господарських систем у ринкову економіку і яка передбачає прискорені перетворення в усіх сферах суспільного життя, зокрема, програма передбачала комплекс з 4 завдань: макроекономічна стабілізація (проведення жорсткої податкової та кредитної політики, вилучення з обігу не забезпеченої “зайвої” грошової маси); 2. лібералізація економіки (проведення цінової реформи та реформи банківської системи, лібералізацію зовнішньої торгівлі, надання підприємствам права змінювати профіль своєї діяльності, зняття обмежень на створення нових компаній та розширення поля підприємницької діяльності); 3. **формування та розвиток приватного сектора, приватизація державної власності** (проведення малої та великої приватизації, розвиток приватного сектора, структурна перебудова національної економіки та ліквідація монополій); 4. зміна економічної ролі держави – відмова від панування державної власності та прямого контролю над виробництвом, розвитку непрямих методів регулювання – монетарної і фіскальної політики. (проведення законодавчої, інституційної реформи, реформування соціальної сфери).

Так, Польща скористалася рецептами шокової терапії і втілила в життя відомий план Бальцеровича (1.01.1990 р.), який дав змогу подолати економічну кризу, і Польща першою серед пострадянських країн відновила економічне зростання. Програмою шокової терапії скористалася на початку перехідного періоду (січень 1992 р.) Росія, однак швидкі і результативні ринкові перетворення їй не вдалося. Порівняно непоганих результатів у процесі реформування своїх економічних систем досягли Чехія, Словенія й Угорщина. В Україні реформування економіки відбувається досить повільно, а самі реформи виявилися суперечливими [4, с. 69].

Трансформація в Україні в 90-х роках ХХ століття розпочалася з прийняття 16 листопада 1990 року в Києві “Концепції переходу України до ринкової економіки” [11]. Вона супроводжувалась глибокою економічною кризою і передбачала послаблення одних типів і форм власності та посилення інших, зміну економічної структури, а отже, послаблення дії одних економічних законів і посилення інших.

Трансформаційні процеси, що відбуваються в Україні, мають певну специфіку, пов’язану з такими проблемами як трансформація відносин власності та ролі держави в економіці.

В процесі трансформації відносин власності спостерігаються:

– зміни на шляху її роздержавлення та приватизації, спрямовані на утвердження плюралізму форм власності та господарювання, розвиток конкурентного середовища,

подолання жорсткого централізму та командно-адміністративних методів управління, відродження стимулів до інноваційної підприємницької діяльності (шляхами роздержавлення є приватизація та комерціалізація державних підприємств. Ефективність корпоратизації та приватизації власності можна розглядати у кількісному (рівень виконання приватизаційних програм, динаміка співвідношення підприємств різних форм власності в Україні та їх внесок у створення ВВП, національного доходу, тощо) та якісному аспектах (позитивний вплив корпоратизації на створення нових можливостей для розвитку продуктивних сил, збалансований і планомірний розвиток галузей народногосподарського комплексу, макроекономічна ефективність та стабільність функціонування й розвитку економічної системи));

– формування законодавчої бази. Основними законодавчими актами на початку трансформації відносин власності були: “Концепція роздержавлення та приватизації майна державних підприємств, житлового фонду та землі” [12], закони: “Про приватизацію майна державних підприємств” [9], “Про приватизацію невеликих державних підприємств” [10], “Про приватизаційні папери [8]”, державна програма приватизації. Отже, можна стверджувати, що починаючи з червня 1992 р. розпочався легітимний процес трансформації відносин власності в Україні;

– здійснення приватизації шляхом перетворення державних підприємств у акціонерні чи інші господарські товариства, здійснення безкоштовної передачі та продажу акцій відкритих АТ, викупу за альтернативними планами приватизації, викупу державних підприємств, зданих в оренду з викупом; викупу майна державних підприємств членами трудового колективу, продажу державних підприємств за конкурсом або на аукціоні;

– усунення державної монополії на засоби та результати виробництва, становлення прошарку індивідуальних та асоційованих приватних власників і формування недержавного сектору як основи розвитку ринкових відносин. Так, станом на 1 січня 2014 року у Єдиному державному реєстрі підприємств та організацій України налічувалося 1372177 підприємств, з них: найбільшу частку становили підприємства приватної власності (20,28% або 278227 підприємств) та товариства з обмеженою відповідальністю (37,56% або 515371 товариство); найменшу – консорціуми (0,01% або 94 підприємства) та казенні підприємства (0,002% або 33 підприємства) [6];

– набуття інтелектуальною власністю визначального значення для суспільного розвитку (об’єкти інтелектуальної власності – інтелект людини, її знання, смисли і цінності, ноосфера інтелектуальної праці та інформація; суб’єкти особи, що здатні мислити, а, отже, – продукувати знання, інформацію та інші об’єкти інтелектуальної власності і здійснювати права (володінні, користування, розпорядження та ін.) щодо них);

– співіснування найрізноманітніших форм власності, але, на жаль, не в таких пропорціях, які створюють найбільш сприятливі умови для роботи підприємств усіх галузей народного господарства, для розвитку основної продуктивної сили – людини;

– існування найбільш динамічної форми власності – акціонерної(за характером присвоєння засобів виробництва це колективний тип власності, а за характером присвоєння результатів праці – індивідуально-колективний);

– наслідки масової приватизації в Україні: залучення широких верств населення

до процесів сертифікатної приватизації й отримання перших негативних уроків ринкової економіки, постійні зміни у законодавстві стосовно стратегії й тактики здійснення роздержавлення й приватизації; несприятливий інвестиційний клімат та низька інвестиційна активність; відсутність постприватизаційної підтримки підприємств та оновлення основних фондів.

Другою основною проблемою трансформації економіки України є трансформація ролі держави. Україна мала найкращі стартові умови для ринкових перетворень серед пострадянських країн і показала найгірші результати. На етапі ринкової трансформації першочерговим завданням є проведення ефективної економічної політики, яка забезпечується функціонуванням чіткої моделі економіки, вибором напряму розвитку, використанням економічних інструментів та встановлення активної ролі держави в цьому процесі.

Найбільшою помилкою пострадянської ринкової трансформації було зниження ролі держави в економіці. Існування кейнсіанської моделі доводило, що чим більшою є присутність держави в економіці, тим краще для її розвитку (наприклад, післявоєнне економічне становлення). Проте, державне втручання має об'єктивні межі, надмірне зростання державного сектору звужує ринкове середовище, знижує конкуренцію та вплив ринку на розвиток економіки. Однак, економічні кризи початку 70-х років ХХ ст. показали недоліки кейнсіанських підходів, зокрема-перевищенням ролі держави.

В процесі трансформації монетаристи з метою реформування економіки України виступали за звуження державного сектору, розширення конкурентного ринкового середовища, підвищення ролі ринку, внаслідок чого відбулося зниження ролі держави, спад виробництва та зубожіння населення.

На думку відомого вченого Ф. Фукуйама, "рейганівська революція", основою якої була відмова від державного регулювання ринку та автоматизм регулювання не виправдалася. Тому, світовий досвід доводить зростання економічної ролі держави як принцип господарювання сучасної глобалізованої економіки за якого визначальними стають загальнонаціональні інтереси.

В сучасних умовах посилення ролі держави в економіці здійснюється на базі функціонування державної програми модернізації, яка узагальнює світовий досвід економічного розвитку та наслідки економічної кризи. На думку А. А. Чухно країна, яка мала величезний досвід планування, планового управління економікою, добровільно від нього відмовилася. Позитивним є те, що вперше за роки незалежності держава засновує свою політику на середньо і довгостроковому плануванні. Програма економічних реформ на 2010–2014 роки "Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава"[13] визначає цілі та завдання економічної діяльності, конкретні показники, яких необхідно досягти, економічні стимули її реалізації.

Державна програма модернізації передбачає зміни у співвідношенні між державою і ринковим регулюванням економіки, перетворення держави на головного стратега модернізації економіки і суспільства, а планування – на визначальний засіб регулювання економіки [15, с. 27].

На думку академіка НАН України В. М. Гейця роль держави полягає в: утвердженні основ законності; підтриманні збалансованої політичної обстановки, забезпечення макроекономічної стабільності; фінансуванні базових соціальних послуг

та інфраструктури; підтримці незахищених верств населення; захисту навколишнього середовища [14, с. 205].

Світовий досвід незаперечно доводить зростання ролі держави в період подолання наслідків “великої депресії”, перетворення у повоєнні роки, включаючи 60-ті і 70-ті роки, коли було створено фундамент сучасної економічної системи країн Заходу на основі кейнсіанських постулатів державного стимулювання економічного попиту, активної взаємодії держави з приватним капіталом.

Таким чином, посилення дієздатності держави має оцінюватися:

– з позицій вирішення головного завдання системних перетворень – поглиблення ринкової трансформації економіки (інституційне забезпечення політики реформ, завершення формування розгалуженої ринкової інфраструктури, утвердження ефективного законодавчого поля);

– з позицій її спроможності забезпечити створення економічних, політичних та соціальних передумов реалізації наявних конкурентних переваг української економіки;

– з позиції реалізації конкурентних переваг, які мають втілитися у зміцненні позицій внутрішнього ринку, утвердженні інноваційної моделі розвитку ринкової економіки;

– з позиції переосмислення логіки макроекономічної стабілізації (негативний власний досвід та досвід інших постсоціалістичних країн, який довів обмеженість можливостей надійної стабілізації грошей суто монетарними інструментами);

– необхідність зміцнення дієвості держави пов'язана з істотним посиленням її впливу на розвиток соціальної сфери (соціальна політика не може обмежуватися лише державною підтримкою соціально незахищених верств населення) [14, с. 28].

Отже, трансформація економіки вимагає кваліфікованого наукового супроводу та розробки довгострокової стратегії розвитку. Економічна стратегія держави у сфері вдосконалення відносин власності має поєднувати завдання зміцнення національного приватного капіталу, підвищення ефективності управління державним сектором економіки, вдосконалення корпоративного управління, створення інституційних механізмів забезпечення функціонування різних форм власності та господарювання і визначення їх оптимального співвідношення.

Подальше вдосконалення процесів трансформації відносин власності передбачає такі заходи: посилення інвестиційної спрямованості приватизації, залучення стратегічних вітчизняних і зарубіжних інвесторів, запроваджувати інвестиційні конкурси з обов'язковою розробкою бізнес-планів із метою стимулювання появи власника, який має довготермінові плани щодо розвитку приватизованого підприємства; здійснення роздержавлення стратегічно важливих об'єктів з урахуванням особливостей конкретних галузей економіки; забезпечення участі українських підприємств у продажі акцій на міжнародних ринках; удосконалення законодавчої бази у сфері приватизації; посилення контролю за виконанням інвестиційних зобов'язань новими власниками приватизованих підприємств; залучення коштів громадян шляхом підвищення їхньої зацікавленості у процесах роздержавлення й приватизації з метою відродження довіри до держави та фінансових посередників та ін.

Висновки. Трансформація економіки України повинна забезпечити якісні перетворення усіх її елементів, структур і форм. В процесі трансформації необхідно

враховувати рівень розвитку й структури продуктивних сил, національні традиції, рівня освіти та ін. Проблеми трансформації вимагають проведення економічних реформ в Україні, зокрема, створення таких законодавчих засад державної власності, за яких вона б існувала в галузях народного господарства, в яких комерційний сектор не може забезпечити отримання хоча б середньої норми прибутку (галузі соціально-виробничої інфраструктури: транспорт, дорожнє будівництво, атомна енергетика, міське комунальне господарство, оздоровлення та санація галузей у періоди криз, охорона довкілля та ін.).

Трансформація ролі держави показує необхідність державного втручання в економічні процеси (монополізм, надмірна диференціація у розподілі ресурсів та доходів та ін). Задоволення потреб у суспільних благах, визначення та компенсація зовнішніх ефектів потребує державного втручання в економіку навіть в умовах досконалої конкуренції. В умовах трансформації саме держава сприяє науково-технічному прогресові, регулює структурні зміни в економіці, впливає на економічний цикл, здійснює соціальне страхування та забезпечує соціальні гарантії. Подальше виділення основних пролем трансформації економіки України та шляхів їх вирішення в умовах модернізації вітчизняної економіки стане напрямом наших подальших досліджень.

Використані джерела:

1. *Базилевич В. Д.* Экономическая теория: политэкономия : учебник / В. Д. Базилевич, В. Н. Попов, Е. С. Базилевич, Н. И. Гражевская. – К. : Знання ; М. : Рыбари, 2009. – 871 с.
2. *Бальцерович Л.* Соціалізм, капіталізм, перетворення / Л. Бальцерович. – Х. : Каравела, 2000. – 415 с.
3. *Бардиш Г. О.* Проблеми трансформації і реструктуризації української економіки в напрямі соціальної спрямованості : моногр. / Г. О. Бардиш ; Нац. банк України. Львів. банк. ін-т. – Л., 2006. – 479 с.
4. *Геєць В. М.* Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку : моногр. / В. М. Геєць, В. П. Александрова, Т. І. Артёмова, Ю. М. Бажал, О. І. Барановський, В. В. Близнюк, О. Ю. Болховітінова, Є. В. Бридун, Т. П. Вахненко, В. І. Голіков ; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. – К. : Фенікс, 2003. – 986 с.
5. *Гражевська Н. І.* Еволюція сучасних економічних систем : навч. посіб. / Н. І. Гражевська ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Знання, 2011. – 287 с.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Економічна енциклопедія : у 3 т. – Т. 3. (Поручництво) – Я (Японський центр продуктивності). П – Я / ред. : Б. Д. Гаврилишин, С. В. Мочерний. – К. : Акад. ; Т. : Акад. нар. госп-ва, 2002. – 952 с.
8. Закон України “Про приватизаційні папери” від 06.03.1992 № 2173-ХІІ [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України / Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2173-12>
9. Закон України “Про приватизацію майна державних підприємств” від 19.02.1997 № 89/97-ВР [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України / Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/89/97-%D0%B2%D1%80>
10. Закон України “Про приватизацію невеликих державних підприємств” від 06.03.1992 № 2171-ХІІ [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України / Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2171-12>
11. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки та землі від від 01.11.1990 [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України / Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>

12. Концепція роздержавлення та приватизації майна державних підприємств, житлового фонду та землі від від 31.10.1991 № 1767-ХІІ [Електронний ресурс] // Офіційний сайт Верховної ради України / Законодавство України. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1767-12>
13. Програма економічних реформ “Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.president.gov.ua/content/ker-program.html.
14. Трансформаційні процеси та економічне зростання в Україні / за ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – Х. : Вид-во “Форт”, 2003. – 440 с.
15. Чухно А. А. Модернізація економіки та економічна теорія // Економіка України. – 2012. – № 10. – С. 24-33.

Петришина Н. В. Проблемы трансформации экономики Украины.

В статье раскрыто понятие “трансформация” в современных условиях и выделены объективные предпосылки трансформационных преобразований. Выделены основные проблемы трансформации отечественной экономики и предложен комплекс мероприятий по их решению.

Ключевые слова: трансформация, модернизация, собственность, государство, государственная собственность, проблемы трансформации экономики.

Petryshyna N. V. Problems of economic transformation of Ukraine.

The article deals with the concept of “transformation” in the current conditions and singles out the objective conditions of transformational change. The basic problem of the transformation of the national economy and proposes a set of measures to resolve them.

Keywords: transformation, modernization, property, state ownership, state the problem of the transformation of the economy.

УДК 37.09 (477): 331.103

Петрова І. Л.

ВНЗ “Університет економіки та права КРОК”

МОДЕРНІЗАЦІЯ ОСВІТИ ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНОЇ ПРАЦІ

В статті розкрито особливості інноваційної праці та вимоги до модернізації освіти як провідного фактору її формування та розвитку. Визначено актуальні напрями модернізації освіти, спрямовані на забезпечення підготовки працівників інноваційного типу.

Ключові слова: інноваційна праця, працівник інноваційного типу, модернізація освіти.

В умовах переходу економіки на інноваційний шлях розвитку значно зростають вимоги до якості освіти та її відповідності тенденціям формування нових робочих місць на ринку праці. Починаючи з 2000 р., практично всі додаткові робочі місця у розвинених країнах створюються для фахівців з вищою освітою. Нині у США, Японії, Німеччині кваліфіковані працівники – це ті, що вчилися щонайменше 15 років. На ринку праці виокремлюється специфічний сегмент, який утворюють зайняті інноваційною працею. Розробляючи високі технології, вони створюють мультиплікативний ефект для всіх інших видів економічної діяльності, пов'язаних з впровадженням нової техніки, застосуванням прогресивних форм організації виробництва і праці, створенням нових продуктів та послуг. Основним фактором інноваційної праці є творчі здібності працівників, їх належний освітньо-кваліфікаційний рівень, здатність до постійного оновлення знань.